

Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Uzman Yardımcılarına Yönelik Eğitim Programı Açış Konuşmaları

Değerli Konuklar,

Saygıdeğer Çalışma Arkadaşlarım,

Öncelikle hepimizi en içten duygularıyla, saygıyla selamlıyorum.

Sözlerimin başında bir süre önce terör örgütü tarafından katledilen şehitlerimize Allah'tan rahmet, yakınlarına başsağlığı diliyorum.

Bu olay bir kez daha göstermiştir ki terör bizi bir arada tutan değerlerimize ve bunları güvenceye alan demokratik hukuk düzenine yönelik tehditlerin başında gelmektedir. Bilhassa temel hak ve özgürlükler söz konusu olduğunda terör belasının biri doğrudan diğeri de dolaylı olmak üzere iki olumsuz etkisi bulunmaktadır.

Terör bir yandan başta yaşama hakkı olmak üzere sahip olduğumuz tüm temel hak ve özgürlüklere yönelik en ağır saldırıdır. Diğer yandan terör eylemleri olağanüstü tedbirlerin alınmasına, dolayısıyla temel hak ve özgürlüklerin daha fazla sınırlandırıldığı bir hukuk düzenine neden olmaktadır. Bu nedenle terörle mücadele, toplumun tüm kesimlerinin desteğini ve dayanışmasını gerektiren ve hukuk devleti anlayışı içinde sürdürülmesi gereken hayati bir mücadeledir.

Aynı zamanda bu mücadele merhum Mehmet Akif'in İstiklâl Marşını tamamladığı "*Hakkıdır, Hakk'a tapar milletimin istiklâl!*" sözünün de gereğidir. Bu mücadele ezelden beri hür yaşamış bir milletin hak, hürriyet, istiklal ve istikbal mücadelesidir.

Terörle mücadelenin belki de en önemli boyutu, terörün tehdit ettiği bu temel değerleri her şart altında korumaya ve yaşatmaya çalışmaktır. Bunu başarmak, başka bir ifadeyle tüm zorluklara rağmen temel haklar ve hukukun üstünlüğünden vazgeçmeden mücadele etmek, bu toprakları kanlarıyla vatan kılan şehitlerimize ve gelecek nesillere karşı hepimizin ortak sorumluluğudur.

Değerli Katılımcılar,

Bilindiği üzere Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) bu sorumluluğu yerine getirmek üzere oluşturulan kurumlardan biridir. Kurumun amacı 6701 sayılı kuruluş kanununun ilk maddesinde çok güzel ifade edilmiştir. Buna göre TİHEK, esas itibarıyla "*insan onurunu temel alarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kişilerin eşit muamele görme hakkının güvence altına alınması, ... ayrımcılığın önlenmesi*" amacıyla kurulmuştur.

Kanun, TİHEK'in görevlerinin temelini "insan onuru" olduğunu açıkça belirtmiştir. Esasen Anayasa'nın 2. maddesinin gerekçesinde de "*siyasî rejimler içinde insan haysiyetini en iyi koruyan, gerçekleştiren ve teminat altına alan demokratik rejim[in] benimsenmiş*" olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda Anayasa'nın 2. ve 14. maddeleri birlikte okunduğunda Türkiye Cumhuriyeti, diğer niteliklerinin yanında, insan haklarına dayanan dolayısıyla insan haysiyetini koruyan demokratik bir hukuk devletidir.

Bu vesileyle insan hakları ve eşitlik kavramlarının fikrî temelleri üzerinde biraz durmak istiyorum. Her iki kavramla da ilgili bir kirlenmişlik, daha doğrusu kirletilmişlik söz konusu. Bunda özellikle Batı dünyasında her geçen gün artan yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobinin önemli etkisi olmuştur. Başta mülteciler olmak üzere "öteki" olarak görülenlere yönelik ayrımcı muameleler, insan hakları ve ayrımcılık yasağı gibi kavramları aşındırılmış, dahası bunları retorik bir düzeye indirgemıştır.

Diğer yandan bu kavramları, Batı'nın kendi değerler dünyasından ve tarihsel tecrübesinden üreterek tüm dünyaya dayattığına dair yaygın bir kanaat var. Gerçekten de modern insan hakları fikri özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası şöhrete ve korumaya kavuşmuştur. Bu, önemli ölçüde iki dünya savaşı arasında ve savaş sırasında yaşanan ağır ve sistematik hak ihlallerine radikal bir tepki olarak gerçekleşmiştir.

Günümüzdeki formülasyonu ve kurumsal koruma mekanizmaları önemli ölçüde Batı medeniyetinin ürünü olsa da insan hakları ve eşitlik fikri evrenseldir. İnsan haysiyeti ve adalet anlayışından beslenen bu fikrin gelişiminde ve uygulamasında tüm medeniyetlerin çok önemli katkıları olmuştur.

Değerli Katılımcılar,

Adalet tüm inanç sistemlerinin ve dinlerin ortak değeridir. Sözelimi tüm semavi kitaplarda temel ilke adalettir. Tevrat'a göre Hz. Musa, halkına "*Adaleti, yalnızca adaleti izleyeceksiniz.*" demiştir (Tesniye, 16/20). Yeni Ahit'e göre Hz. İsa, kavmine "*Görünüşe göre yargılamayın, yargınız âdil olsun*" diye seslenir (Yuhanna, 7/24). Kur'an-ı Kerim'de ise "*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor*" denilir (Nisâ, 4/58).

Öte yandan, temel haklar ve hürriyetlerin tüm medeniyetlerin ürünü bir değer olduğunu adil yargılanma hakkı üzerinden anlayabiliriz. Bu hakkın bugünkü hâli, tarihsel süreç içinde farklı inanç ve uygulamaların kümülatif etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Bilindiği üzere adil yargılanma hakkı, yargılamada tarafsız bir şekilde hakkaniyete uygun karar verilmesini gerektirmektedir. Tarih boyunca bir çok toplumda hâkimin taraflar arasında ayırım

yapmaması adaletin tecellisinin gereği, dolayısıyla adil yargılanma hakkının önemli bir unsuru olarak kabul edilmiştir.

Bu noktada MS 4. yüzyılda, Dante'nin *İlahi Komedyası*ndan bin yıl önce yazılan bir esere değinmek istiyorum. Zerdüşt inancının önemli temsilcilerinden olan Ardâ Viraf'ın ahiret yolculuğunu anlatan *Ardâvirâfnâme* adlı eserde hakimin tarafsızlığı çok çarpıcı bir şekilde anlatılır.

Yolculuğun *Cehennem* durağında Ardâ Viraf, azap içinde bir ruhun kendi çocuğunu öldürüp beynini yediğini gördüğünde bu kişinin dünyadayken ne tür bir günah işlediğini sorar. Ardâ Viraf'a yolculuğunda kılavuzluk yapan Kutsal Surûş ve Tanrı Âzer şu cevabı verirler: "*Bu, dünyada kendisinden hakemlik yapması istenen ve hakemliği kabul eden, ancak hüküm verirken taraf tutarak adil davranmayan bir yargıcın ruhudur.*"¹

Benzer şekilde milletimizin insanı merkeze alan bir anlayışla kurduğu devletler, hak, adalet ve eşitlik kavramlarına büyük katkılar yapmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin büyük veziri Nizamü'l-Mülk, halkın canından ve malından mesul olan kadılar tayin edilirken ilim, ahlak ve ehliyete önem verilmesi gerektiğini vurgular. Nizamü'l-Mülk, devletin devamının adalete bağlı olduğunu şöyle ifade eder: "*Âdem aleyhisselamdan şimdiye dek her zaman, her millet ve memlekette adaleti şiar etmeleri sayesinde mülk kendi hanedanları elinde baki kalmıştır.*"²

Büyük devlet adamı Nizamü'l-Mülk'ün bu tavsiyeleri sadece Sultan Melikşah'a değil kendisinden sonra gelecek cihan devletinin tüm yöneticilerineydi. Nitekim altı asır yaşayacak ve üç kıtaya hükmedecek muhteşem bir devletin banisi olan Osman Gazi de oğluna adaleti ve eşitliği tavsiye etmiştir. Osman Gazi ölüm döşeğindeyken oğlu Orhan Gazi'ye şu vasiyette bulunur: "*Ben ölüyorum fakat esef etmiyorum. Çünkü, senin gibi bir halef bırakıyorum. Âdil ol, iyi adam ol, merhametli ol, bütün tebanı müsavat üzere himaye et.*"³

Osmanlı Devleti tüm eksiklerine rağmen hak ve adalet anlayışını başarılı bir şekilde hayata geçirmiş, farklı kimliklere sahip toplumları geniş bir müsamahayla yüzyıllarca birlikte yaşatmayı başarmıştır. Osmanlı'nın son döneminde kaleme alınan *Mecelle*, "hâkimin âdâbı" faslında adil yargılanma hakkının korunması için hâkimin taraflara eşit davranması, onlardan hiçbir şekilde hediye almaması ve sui zanna sebep olabilecek hiç bir davranışta bulunmaması gerektiğini çok güzel anlatır.

Beş maddeden oluşan bu faslın "*Hâkim, beyn-el hasmeyn adl ile me'murdur*" şeklindeki sonuncu maddesi de (m. 1799) tüm bu davranışları özlü bir şekilde ifade eder. Hiç kuşkusuz bu hüküm hâkimin yargılamada tamamıyla adalet ve eşitliğe uygun davranması gerektiğini anlatır.⁴

19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da yaşanan hürriyet ve anayasacılık hareketleri bu topraklarda da etkisini göstermiş, böylece bugünkü temel haklar rejimi şekillenmiştir. 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'den bu yana tüm anayasalarımızda temel hak ve hürriyetler güvence altına alınmış, bunları korumaya yönelik idari ve yargısal denetim kurumları oluşturulmuştur.

Değerli Katılımcılar,

Tüm bu tarihsel sürece ve örneklere değinmemin nedeni, kurumsal olarak bizlere koruma ve geliştirme görevi verilen insan hakları, eşitlik ve ayrımcılık yasağı gibi değerlerin bize dışarıdan dayatılan değerler olmadığını belirtmektir. Gerçekten bunlar bizim inancımız ve medeniyetimizin tarihsel süzgecinden bugünlere gelen öz değerlerimizdir. Eğer TİHEK gibi bir kurumda uzman yardımcısı olarak göreve başlıyorsanız ya da Anayasa Mahkemesinde raportörlük yapıyorsanız öncelikle bunu bilmeniz ve kabul etmeniz gerekir. Aksi takdirde inanmayan bir kişinin kilisede rahip ya da camide imam olması gibi bir paradoksla yaşar ve mutsuz olursunuz.

Unutmayalım ki çok zor ve ağır sorumluluğu olan bir görevi üstlenmiş bulunuyoruz. Zira bizim karşı karşıya olduğumuz tarihî imtihan, adalet, temel haklar, hürriyet, eşitlik ve ayrımcılık yasağı gibi değerleri tüm dünyaya örnek olacak şekilde layıkıyla hayata geçirmektir.

Bu kapsamda 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren uygulanan bireysel başvurunun çok özel bir fırsat sunduğu kanaatindeyim. Bireysel başvuruyla birlikte Anayasa Mahkemesi soyut düzlemde anayasallık denetimi yapan bir kurum olmaktan çıkmış, toplumun hemen her kesiminin hukuksal sorunlarını ele alan ve topluma dokunan bir yüksek mahkeme hâline gelmiştir.

Gerçekten de bireysel başvurunun uygulandığı 8 yılı aşan dönemde neredeyse tüm toplumsal ve siyasi sorunlar bireysel başvuru yoluyla Anayasa Mahkemesinin önüne taşınmıştır. Mahkeme; kadının soyadı meselesinden başörtüsü yasağına, kamulaştırmasız el atmalardan sosyal güvenlik ödemelerine, milletvekilliği dokunulmazlığından gösteri yürüyüşünü izleyen gazeteciye ters kelepçe takılmasına kadar hemen her konuda bireysel başvuruları karara bağlamıştır.

Belirtmek gerekir ki çok geniş bir alanda 2012 yılından bugüne kadar 300.800 bireysel başvuru yapılmıştır. Başvuruların 260 binden fazlası karara bağlanmıştır. Derdest başvuru ise 40 bin civarındadır.

Bireysel başvuruda şu ana kadar toplam 14.355 ihlal kararı verilmiştir. En fazla ihlal edilen haklar sıralamasında ilk sırada yüzde 63.4 ile adil yargılanma hakkı, ikinci sırada yüzde 19.3 ile mülkiyet hakkı, üçüncü olarak da yüzde 4.2 ile ifade özgürlüğü gelmektedir.

Bu ihlal kararlarının toplumun farklı kesimlerinin yaptıkları başvurulara ilişkin olduğu anlaşılmaktadır. Esasen böyle olması da normaldir. Zira Anayasa Mahkemesi başvuru kimliğine değil bir ihlalin olup olmadığına bakmaktadır.

Diğer taraftan bireysel başvurunun getiriliş amacına uygun olarak başarılı bir şekilde uygulanması birbirleriyle bağlantılı iki şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Bunlardan birincisi iş yükünün azaltılması, ikincisi de hak eksenli yaklaşımla verilen ihlal kararlarının gereğinin yapılması ve yeni ihlallerin önlenmesidir.

Her iki şartın gerçekleşmesi bakımından gerek 2010 Anayasa değişikliği ile hukuk sistemimize giren Kamu Denetçiliği Kurumunun, namıdiğer Ombudsmanlığın gerekse de mevcut yapısıyla yaklaşık beş yıldır görev yapan TİHEK'in çok önemli rolünün ve katkısının olduğuna inanıyorum. Aslında yaptığımız işin ortak yönü temel hak ve hürriyetlerin korunması, ihlallerin giderilmesi ve yeni ihlallerin önlenmesidir.

Değerli Katılımcılar,

Bu noktada özellikle bireysel başvuru üzerine verilen ihlal kararlarının yerine getirilmesinin hayati derecede önemli olduğunu belirtmek gerekir. Esasen TİHEK Kanunu'nun 11. maddesi uyarınca da *"İnsan hakları ve ayrımcılık yasağı ihlallerine ilişkin yargı kararlarının uygulanmasına ilişkin sorunları izlemek ve değerlendirmek"* İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulunun görevlerinden biridir.

Öncelikle, hemen her vesileyle belirttiğimiz üzere bireysel başvuru hukuk düzeninde olağan bir kanun yolu değildir. Bu nedenle bireysel başvurudan sonra Anayasa Mahkemesi adli ve idari yargı düzeninde bir süper temyiz mercii olarak görülmemelidir.

Diğer yandan bireysel başvuru kararlarının bağlayıcılığı ve mutlak surette uygulanma zorunluluğu doğrudan Anayasa'dan ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'dan (Kanun) kaynaklanmaktadır.

Etkili bir bireysel başvuru sistemi, doğal olarak ihlalin ve sonuçlarının giderilmesini, dolayısıyla ihlale yol açan işlem, karar veya kuralın ortadan kaldırılmasını gerektirir. Bu da iki şekilde gerçekleşebilir. Birincisi bir anayasal hakkın ihlal edildiğini tespit eden anayasa mahkemesi, ihlalin kaynağı olan karar veya kuralı iptal edebilir. Bazı ülkelerde anayasa mahkemelerine tanınan bu yetki Kanun tarafından Türk Anayasa Mahkemesine verilmemiştir.

İkinci olarak ihlal kararını veren mahkeme ihlalin ve sonuçlarının giderilmesini ilgili kurumlardan isteyebilir. Bu kurumlar, işlemleri veya ihmalleri ihlale sebep olan idari veya yargısal makamlar

olabileceği gibi ihlalin kanundan kaynaklandığı istisnai durumlarda da yasama organı olabilmektedir. Türkiye’de bu giderim yolu benimsenmiştir.

Nitekim Kanun’un 50. maddesi uyarınca “*İhlal kararı verilmesi hâlinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere hükmedilir*”. Kuşkusuz “yapılması gerekenler”in başında ihlale neden olan kurum ve kuruluşlara kararın gönderilmesi bulunmaktadır.

Değerli Konuklar,

Anayasa Mahkemesi giderime hükmederken öncelikle ihlalin kaynağına bakmaktadır. İhlal bir idari veya yargısal karardan ya da yasama işleminden kaynaklanabilmektedir. Bu durumda da doğal olarak ihlalin kaynağına göre giderimi gerçekleştirecek olanlar idare, yargı veya yasama organı olacaktır.

Kanun’un 50. maddesi ihlalin yargı kararından kaynaklandığı durumlarda yapılması gerekenleri ayrıntılı bir şekilde düzenlemiştir. Anayasa Mahkemesi de giderim olarak yeniden yargılamaya hükmettiğinde bunun usul kanunlarımızda yer alan “yargılamanın yenilenmesi” kurumundan farkını ortaya koymakta ve yapılması gerekenleri açıkça ifade etmektedir.

Eğer ihlal yargı kararının gerekçesinden veya bir takım usul güvencelerinin eksikliğinden kaynaklanmışsa ilgili mahkeme bu eksiklikleri giderdikten sonra aynı sonuca ulaşabilir. Ulaşılan kararın bir ihlal teşkil edip etmediği hususu -daha önce incelenmemişse- elbette yeni bir başvuruya konu olabilir.

Buna karşılık Anayasa Mahkemesi ihlalin bizatihi yargı kararından kaynaklandığını, dolayısıyla yeniden yargılama yapılarak kararın ihlali giderecek şekilde değiştirilmesine hükmetmişse artık derece mahkemelerinin ihlale neden olan aynı kararı vermesi mümkün değildir. Zira bu durumda ihlalin giderilmesi söz konusu kararın nihai olarak kaldırılmasına bağlıdır.

Bu açıdan bakıldığında bireysel başvuruda derece mahkemelerinin temyiz mercilerinin verdiği bozma kararlarına direnmelerine benzer bir seçenekleri yoktur. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesinin ihlal kararlarına karşı direnme veya yeniden yargılama sonucunda ihlale neden olan aynı kararı verme gibi yollara başvurulamaz.

Öte yandan ihlal idari ve/veya yargısal kararlardan değil de doğrudan bir kanun hükmünden kaynaklanmışsa bu durumda Anayasa Mahkemesi bilgi ve takdiri için yasama organına keyfiyetin bildirilmesine karar vermektedir. Belirtmek gerekir ki Anayasa Mahkemesi şu ana kadar sadece dört başvuruda ihlalin kanundan kaynaklandığı tespitini yapmış ve keyfiyetin yasama organına

bildirilmesine hükmetmiştir. Bunların ilki olan pilot karar sonucunda Meclisimiz gerekli yasal değişikliği yapmak suretiyle yeni ihlallerin ortaya çıkmasını önlemiştir.

Kuşkusuz ihlalin ne şekilde giderileceği tamamen yasama organının takdirindedir. Bu nedenle söz konusu bildirim, münhasıran milletvekillerine ait olan kanun teklif etme yetkisine bir “müdahale” olmadığı gibi kuvvetler ayrılığı ilkesine de herhangi bir aykırılık oluşturmamaktadır. Tersine bu uygulama Anayasa'nın organlar arasında “medeni bir iş bölümü ve iş birliği” olarak nitelediği kuvvetler ayrılığıyla uyumlu olup etkili bir bireysel başvuru sisteminin de zorunlu sonucudur.

Son olarak, idari ve yargısal kurumlara hak ihlali temelinde bireysel başvuru yapılmasını sağlayan sistemlerin amacı tek tek tüm hak ihlallerini gidermek değildir, olamaz da. Bireysel başvurunun amacı yeni ihlalleri engelleyecek şekilde iyi işleyen bir idari ve hukuki düzenin kurulmasını sağlamaktır. Bu amaç da ancak tüm anayasal ve yasal kurumların işbirliğiyle gerçekleşebilir.

Değerli Katılımcılar,

Bir kez daha ifade etmek isterim ki devletin varlık nedeni temel hak ve hürriyetleri güvenceye almak suretiyle insanın huzur içinde yaşamasını sağlamaktır. Bu aynı zamanda devletin varlığını devam ettirmesinin de şartıdır. Kısacası insanı yaşatan devlet yaşar.

Bireylerin temel hak ihlali iddialarını inceleyen kurumlar olarak AYM'nin, TİHEK'in ve Ombudsmanın temel amacı da insanı yaşatma hikmetine uygun olarak hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesidir.

Bu amaca yönelik olarak kurumlararası bilgi ve tecrübe paylaşımı önem taşımaktadır. Bu nedenle bugünkü toplantının anlamlı olduğunu düşünüyorum.

Tüm katılımcılara, sunum yapacak arkadaşlara ve organizasyonda emeği geçen herkese teşekkür ediyorum. Eğitim programının faydalı ve verimli olmasını temenni ediyorum, hepinize sağlık ve afiyet diliyorum. 22/2/2021

Zühtü ARSLAN
Anayasa Mahkemesi Başkanı

¹ Ardâvîrâf, *Ardâvîrâfnâme- Cennet, Araf ve Cehennem*, 2. Baskı, Çev. Nimet Yıldırım, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019), 91. Bölüm, s.143.

² Nizamü'l-mülk, *Siyasetname*, 7. Basım, Çev. M.T.Ayar, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2014), s.53.

³ Ali Himmet Berki, *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı*, (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, 2020), s.76.

⁴ *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, 3. Baskı, Kontrol eden: Ali Himmet Berki, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), s.408.